

Economisch - Statistische Berichten

47e JAARGANG - 20 JUNI 1962 - No. 2342

Adviezen
en bemiddeling
inzake
levensverzekeringen
en
pensioencontracten

R. MEES & ZONEN
ROTTERDAM

Bij het Ministerie van Economische Zaken is een mogelijkheid tot plaatsing van:

DOCTORANDI IN DE ECONOMIE EN MEESTERS IN DE RECHTEN

Leeftijd: ten hoogste 35 jaar.

De gelegenheid tot solliciteren bestaat ook voor degenen, die binnenkort afstuderen of uit militaire dienst komen.

Brieven te richten aan het Hoofd van de Centrale Personeelsafdeling van genoemd Ministerie, 1e v. d. Boschstraat 15, Den Haag. Telefonisch (no. 814011, toestel 555) kan een afspraak worden gemaakt voor een oriënterend gesprek.

BAKSTEEN
Juwelier

HORLOGES

SIERADEN

TAFELZILVER

Sinds 1837 in het hart van Rotterdam

WESTEWAGENSTRAAT 70 — TELEFOON 11 05 83

COLLECTIEVE
PENSIOEN-VERZEKERING

ECONOMISCH- STATISTISCHE BERICHTEN

Uitgave van de
Stichting Het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: *Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.*
Telefoon redactie: (010) 5 29 39. Administratie: (010)
3 80 40. Giro 8408.

Privé-adres redacteur-secretaris: *Dr. A. de Wit, Sleedoorn-
laan 17, Rotterdam-12, tel. (010) 18 36 32.*

Bankiers: *R. Mees en Zonen, Rotterdam, Banque de Com-
merce, Koninklijk Plein 6, Brussel, postcheque-rekening
260.34.*

Redactie-adres voor België: *Dr. J. Geluck, Zwijnaardse Steen-
weg 347, Gent.*

Abonnementen: *Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam-6.*

Abonnementsprijs: *franco per post, voor Nederland en de
Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f. 29,—, overige landen
f. 31,— per jaar (België en Luxemburg B.fr. 400).
Abonnementen kunnen ingaan met elk nummer en slechts
worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

Losse exemplaren van dit nummer 75 ct.

Advertenties: *Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de N.V. Koninklijke Nederl. Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010)
6 93 00, toestel 1 of 3.*

Advertentie-tarief *f. 0,36 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f. 0,72 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van
redenen te weigeren.*

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; L. M. Koyck; H.W. Lambers;
J. Tinbergen; J. R. Zuidema. Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Adjunct Redacteur-Secretaris: M. Hart.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens
de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

De investeringen in de verkeerssector

De mededeling door het C.B.S.¹⁾ dat de investeringen in de vervoersbedrijven tijdens de jaren 1959 en 1960 toenamen nadat zich in het recessiejaar 1958 een daling voordeed, zal door weinig lezers met verwondering worden vernomen. De nevenstaande tabel demonstreert evenwel opmerkelijke verschillen t.o.v. het beloop van de nationale investeringen met groeipercentages in 1960 en 1959 van 22 en 2 (t.o.v. 11) en een inzinking met 15 pCt. (t.o.v. 9 pCt.) in 1958.

De oorzaken van deze verschillen hangen samen met een aantal markante kenmerken van de investeringen in de verkeerssector. Hiertoe behoren de fluctuaties van de zeer belangrijke vervangingsinvesteringen bij een ongelijksoortige leeftijdsopbouw van de activa. Voorts is er de belangrijke rol van lange leveringstermijnen, waardoor de uitbreidingsinvesteringen niet altijd samenvallen met de „ups” en „downs” in de algemene gang van zaken.

Aldus was het schoksgewijze beloop van de investeringen door de K.L.M. geen gevolg van de conjuncturele situatie in de betrokken periode. Het betrof hier namelijk de uitvoering van een investeringsprogramma, waartoe de beslissingen reeds in 1955 en 1956 werden genomen. Ook de investeringen door de zeevaartondernemingen werden voornamelijk bepaald door bestellingen van voor het in beschouwing genomen tijdvak (bij kustvaartwegen deed zich evenwel een sterke daling van de investeringen voor als reactie op de ongunstige conjunctuur). Hierbij komt dat de geschetste ontwikkeling bij zee- en luchtvaart de jaarlijkse fluctuaties in de investeringen van de verkeerssector als geheel, domineerden.

Het vrijwel stabiele beloop van de investeringen in zeeschepen, waarbij zich evenwel van 1957 op 1958 een daling met ca. f. 100 mln. voltrok, was niet geheel in overeenstemming met de conjunctuur in deze vervoerstak. Dit kwam tot uiting in de indexcijfers van de gemiddelde exploitatie-ontvangsten per B.R.T. van de gehele Nederlandse koopvaardijvloot (1953 = 100): 129 (1957); 97 (1958); 94 (1959) en 98 (1960). Deze ontwikkeling weer-

spiegelde zich in het ongunstige beloop van de vrachtprijzen. Na 1957 verminderde dan ook de stand van de zeeschepen in aanbouw voor of besteld door Nederlandse reders van B.R.T. 1.597 mln. tot B.R.T. 0.649 mln. in 1961. In absolute bedragen was de teruggang het grootst bij de vracht- en tankschepen; de procentuele teruggang was daarentegen het meest aanzienlijk bij passagiersschepen (met 91 pCt.) en bij kustvaartuigen (met 73 pCt.). In de uitvoerige analyse van de zeevaartsector vermeldt het C.B.S. nog vele andere belangwekkende gegevens.

Bij het beroepsgoederenvervoer op de weg demonstreerden de investeringen een uitbundige groei met toenamen van 38 en 45 pCt. in 1959 en 1960. Hiervan namen die in vervoermiddelen het leeuwedeel in beslag. Opmerkelijk was het blijven meegroeien van de investeringen in tweedehands vrachtauto's, nl. met f. 11 mln. (1957) naar f. 29 mln. (1960).

Het veelvuldig waarneembare transport van samengeperste lichamen bevordert de belangstelling voor gegevens over tram- en busondernemingen. In deze sector blijkt eveneens weinig verband te bestaan tussen het beloop van de investeringen met die van de opbrengsten. Enerzijds werden de jaarlijkse toe-

voegingen van autobussen van 1.092 (1957) vrijwel gehalveerd tot 558 (1958), waarna een licht herstel volgde met 636 (1959) en 823 (1960). Anderzijds nam het busvervoer in deze periode toe van 8.284 tot 9.566 (in mln. reizigers-km). De opbrengsten van het personenvervoer door de tram- en busbedrijven cumuleerden van f. 276 mln. (1957) en f. 334 mln. (1960).

Bij de spoorwegen werd het beloop van de investeringen vooral bepaald door de uitvoering van het tweede belangrijke na-oorlogse investeringsprogramma in de jaren 1953-1958 (o.m. voor het inhalen van de achterstand in de vernieuwing). Na 1957 (ca. f. 209 mln.) daalden de investeringen dan ook tot ca. f. 149 mln. (1958) en f. 107 mln. (1960). Zij die meer uitvoerige inlichtingen wensen over deze en andere verkeerssectoren kunnen door genoemde publikatie, naast de reeds eerder verschenen studies van het C.B.S.²⁾, worden bevredigd.

²⁾ Zie „Markante kenmerken van de verkeerssector” in „E.-S.B.” van 17 mei 1961.

Investeringen in de vervoerstakken (f. mln.)				
	Mutaties			
	1960	1959/ 1960	1958/ 1959	1957/ 1958
Zeevaart	766	41	76	— 100
K.L.M.	308	249	— 50	— 72
Beroepsgoeder. vervoer v. d. weg.	210	65	40	— 9
Spoorwegen, tram- en busondern.	202	33	— 90	— 92
P.T.T. (excl. P.C.G.D.)	181	17	23	— 6
Haven- en overige bedrijven	116	— 66	43	— 5
Binnenvaart (beroepsverv.)	56	— 2	— 9	— 2
Luchthavens	10	— 3	2	—
Totaal	1.849	334	35	— 276
Mutaties in pCt.		22	2	— 15
Nation. invest., totaal	10.143	1.024	911	— 836
Mutaties in pCt.		11	11	— 9

Investeringen in vervoermiddelen (f. mln.)				
Zeeschepen	747	35	84	— 97
Vliegtuigen	272	224	— 41	— 65
Vrachtauto's	169	51	36	— 8
Autobussen	55	12	— 1	— 19
Binnenschepen	51	— 8	— 17	— 8
Railvervoermiddelen	33	4	— 36	— 79
Personenauto's	18	4	4	— 4
Sleepboten	7	— 3	— 3	— 6

¹⁾ „Statistiek van de investeringen in de verkeerssector 1957-1960”, 1962, 48 blz., f. 4,55. Verkrijgbaar bij Uitg. Mij. W. de Haan N.V., Zinzendorfflaan 3, Zeist en de boekhandel.

INHOUD

	Blz.		Blz.
De investeringen in de verkeerssector	591	Randstad en tuinbouw; ontwikkeling en betekenis van de tuinbouw, door Ir. N. C. Hofman en Ir. M. Kippers	598
Kostprijs en marktwaarde van een ingenieur, door Prof. Dr. J. Wemelsfelder	592	Financieringslasten, door Dr. F. W. C. Blom	601
Is invoering van een kostwinnersbijslag wenselijk? door Drs. H. ter Heide	595	Geld- en kapitaalmarkt, door Drs. R. L. Boissevain	602

Kostprijs en marktwaarde van een ingenieur

Inleiding ¹⁾.

In het onderstaande zal de opleiding van ingenieurs geheel uit een oogpunt van economisch rendement worden gezien. De opleiding van een ingenieur zal in dit verband als een investering in „hoger onderwijs” worden bekeken. Onder investering wordt dan verstaan: het kapitaalbedrag dat via het H.O. in een afgestudeerde is geïnvesteerd en dat als zodanig een geschiktheidsverbetering van de afgestudeerde voor het maatschappelijk productieproces heeft bewerkstelligd. De grotere productie die t.g.v. deze geschiktheidsverbetering optreedt kan als het kapitaal- (of investerings)rendement van de investering worden beschouwd. Dit begrip staat in tegenstelling tot het „consumeren” van onderwijs. Dit laatste houdt in het genieten van hoger onderwijs zonder dat dit bij afgestudeerden tot een grotere prestatie in het maatschappelijk productieproces leidt dan zonder het genieten van dit onderwijs het geval zou zijn geweest.

Voor het meisje bijv., dat alleen ter verhoging van de huwelijkskansen Hoger Onderwijs volgt, heeft dit onderwijs een zuiver consumptieve functie. Men kan dan ook de in het onderwijs gestoken bedragen steeds onder een economische noemer brengen. Het is of consumptie, of investering, of een combinatie van investering en consumptie.

Nu kan men zich afvragen of het redelijk en ethisch is om het onderwijs als een pure investering te zien. Wij menen, dat er een aantal goede redenen is aan te voeren om voor het investeringsaspect een belangrijke plaats in te ruimen en dat enkele belangrijke structuurveranderingen zelfs in deze richting werken.

Structuurveranderingen.

1. Allereerst is er de verhouding tussen academicus en industrie, die snel verandert. Het is nog niet zo lang geleden, dat men Hoger Onderwijs volgde hetzij uit pure liefde voor de wetenschap, hetzij uit een oogpunt van algemene vorming, hetzij vanwege de nette functies die men ermee kon bereiken. De wis- en natuurkundige werd leraar. De ingenieur kreeg een nette functie bij Waterstaat; de dokters en dominees stonden in hoog aanzien. De industrie vormde slechts een zeer beperkt afzetgebied. Thans gaat meer en meer de academicus de industrie beheersen en de industrie de academicus.

Het begon bij de werktuigbouwkundig geschoolde constructeur, al gauw gevolgd door chemicus en natuurkundige die gretig door de industrie werden geabsorbeerd. Tussen de twee wereldoorlogen werd een deel van de geesteswetenschappen industrieel exploitabel (bedrijfs-economie, bedrijfspsychologie). Na 1950 werd ook de wiskundige — met de introductie van de computer — een hoogst aantrekkelijk industrieel investeringsobject,

¹⁾ Onderstaand artikel is het resultaat van famelijk uitvoerige berekeningen, die gezien de beperkte plaatsruimte niet konden worden opgenomen. Zij staan voor belangstellenden ter beschikking. Onmisbare hulp bij het verzamelen en bewerken van het cijfermateriaal werd verleend door Drs. A. L. M. Schweitzer. Kritische kanttekeningen werden gemaakt door Drs. A. L. M. Schweitzer, Drs. L. Traas en enige collega's van de Technische Hogeschool te Eindhoven. De verantwoordelijkheid voor het geheel berust bij de schrijver.

terwijl binnen afzienbare tijd de industrie waarschijnlijk zelfs sterrekundigen rendabel zal weten te maken. Meer en meer hangt dan ook de produktieverhoging en daarmee de toekomstige welvaartsverhoging van een voorhoede van academici af. De academicus wordt hiermee in essentie een stuk van het industrieel investeringsbeleid.

2. Men kan zich afvragen of, indien het H.O. met het bovenstaande in sterke mate rekening zou houden, wij niet tot een materialistische en a-ethische visie op het onderwijs komen, die in strijd is met de hoge geestelijke waarde van onze Westerse cultuur. Wat dit laatste betreft zal men er rekening mee moeten houden, dat op lange termijn voor het voortbestaan van de culturele en geestelijke vrijheid van onze Westerse wereld de verhoudingen in de productie-cijfers in het Sowjetblok en de Westerse wereld beslissend zijn. De Sowjet-Unie heeft door de daar heersende economische ideologie en filosofie (materieel productiebegrip versus een subjectief productiebegrip in het Westen) in dit opzicht een angstwekkende voorsprong.

In de opdracht van het H.O. op lange termijn (en vooral die sectoren die de industrie van mensenmateriaal voorzien) moet met deze permanente Russische uitdaging in sterke mate rekening worden gehouden, indien men werkelijk ernst wil maken met de geestelijke waarden van onze Westelijke wereld. Indien wij onze technisch-economische voorsprong verliezen, plegen wij langzaam zelfmoord. Ook dit pleit ervoor, dat het investeringsaspect thans (min of meer gedwongen door internationale politieke omstandigheden) belangrijker is dan vroeger. Wij zien dan nog af van de grotere verantwoordelijkheid, die het Westen heeft gekregen tegenover de rest van de wereld, die in de bitterste armoede leeft.

3. Eeuwenlang heeft het Hoger Onderwijs zich ontwikkeld in kleine besloten gemeenschappen, waarbinnen zich een opgewekt en niet ongezellig wetenschappelijk werken voltrok. Het was relatief goedkoop, omdat de instrumentatie bescheiden was. Thans is door de democratisering van het onderwijs de aflevering van academici serie- of zelfs massaproductie geworden. Bovendien heeft de technische ontwikkeling met name de β -faculteiten zowel relatief als absoluut duur gemaakt. Het gaat thans om miljoenenprojecten, waarvoor door de belastingbetalers grote offers worden gebracht. De gemeenschap heeft er recht op, dat met deze bedragen wordt gewoekerd. Indien zij slechts consumptief worden aangewend gaat het om een gratis inkomensoverdracht, zonder enig economisch effect, ten behoeve van een hele kleine groep. Naarmate de omvang van deze door een deel van de maatschappij gebrachte offers groter wordt, wordt het economisch (lees investerings-)aspect t.a.v. de besteding van de fondsen urgenter.

4. Het Hoger Onderwijs is vanouds de monopolist van het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs geweest. Sedert enige decennia wordt deze monopoliepositie door de activiteiten van de industrie snel uitgehold. Newton, Kamerlingh Onnes en Keesom zouden in onze tijd mogelijk niet aan een Universiteit of een T.H. doch aan een groot industrieel natuurkundig laboratorium verbonden zijn geweest. Op steeds meer terreinen waar aanvankelijk de Universiteit de alleenheerschappij voerde treedt de industrie als concurrent op, met — om met Paul Rijkens te spreken

— eigen universiteiten binnen concernverband. Na de natuurwetenschappen, waarmee de afbrokkeling van het alleenbezit begon, zijn thans ook de geesteswetenschappen aan de beurt, omdat sociologische, psychologische en economische research thans ook meer en meer binnen de industrie worden geëntameerd. Deze relatie van concurrentie met de industrie schept specifieke problemen van economische aard.

Vertaling van enige begrippen in economisch jargon.

Het valt op hoever, wanneer men eenmaal de voor Nederlandse verhoudingen wat ongewone stap heeft gezet en het Hoger Onderwijs onder economisch gezichtspunt wil bezien, de analogieën van de opleiding aan een instelling van H.O. met een normaal produktieproces tot in details kunnen worden doorgetrokken. Wij zouden de volgende karakteristieken van dit onderwijsproduktieproces kunnen geven, daarbij aantekend, dat een onderwijsconcern min of meer als genationaliseerd kan worden beschouwd.

a. *Financiering.* Het kapitaal is door een heffing op de eigenaars (de gemeenschap) aan het concern beschikbaar gesteld. Ook de lopende uitgaven worden hieruit gefinancierd (controle op de efficiency van de financiering blijkt niet aanwezig).

b. *Aard van het produktieproces.* Het is met uitzondering van voorzienbare seizoenschommelingen een continu verlopend produktieproces. Kenmerkend voor het produktieproces is dat het zeer kapitaalintensief is. Bovendien is het een zeer langdurig proces (gemiddeld verloopt 7 à 8 jaar tussen aanvoer van grondstoffen en de aflevering van het eindprodukt). Belangrijk is het hoge uitvalpercentage bij de bewerking der grondstoffen (studenten) tijdens de produktie.

c. *Produkten.* De bedrijven leveren kwaliteitsprodukten onder de naam „ingenieur”. Deze produkten zijn echter ondanks grote onderlinge verschillen niet gegradueerd.

d. *Rendement van het produktieproces.* De produkten zijn geen eindprodukten maar „veredelde produktiemiddelen”, die naar aangenomen wordt, een grotere waarde voor het produktieproces hebben dan zonder het veredelingsprocédé het geval zou zijn geweest. Het is deze grotere waarde die als het investeringsrendement op de gebruikte kapitalen kan worden gezien. Dit investeringsrendement komt regelrecht de eigenares van het kapitaal (de gemeenschap) in de vorm van een grotere produktie ten goede. Het kan dus als een „maatschappelijk” rendement worden gezien.

Beleidsinstrumenten.

Interessanter dan het zoeken van analogieën is het feit, dat het H.O. in beginsel dezelfde beleidsinstrumenten heeft als de industrie om een zo hoog mogelijk rendement te bereiken. Het grote verschil met de industrie is echter, dat het H.O. hier geen of nagenoeg geen gebruik van maakt. Een aantal belangrijke beleidsinstrumenten zullen hieronder nader worden bezien:

a. *Regulering grondstoffenselectie.*

In ieder bedrijf is produktiebeheersing door grondstoffenselectie een essentieel element van het streven naar een efficiënte produktie. De uitval in het H.O.-produktieproces blijkt zoals reeds werd aangetekend bijzonder hoog te zijn. Het bedraagt voor T.H.'s ca. 30 pCt. Normaliter zou een bedrijf aan een dergelijke inefficiency failliet gaan.

Door de specifieke structuur van het H.O. wordt deze verspilling min of meer als een statistisch gegeven aangenomen. Vooral omdat het hier om mensen gaat, zijn de verliezen die optreden des te ernstiger. Wanneer wij de psychische frustratie buiten beschouwing laten en ons beperken tot economische verliezen kunnen de volgende geldelijke verliezen worden gesignaleerd die als gevolg van een gebrekkige grondstoffenselectie ontstaan:

1. verlies aan initieel inkomen van studenten die na kortere of langere tijd met het merkteken „mislukt” uit de produktie worden gestoten;
2. verlies van de in de studie door ouders of overheid geïnvesteerde kapitalen;
3. onnodig beslag op (kostbare) duurzame produktiemiddelen.

Wij zullen deze verliezen later trachten te kwantificeren.

b. *Beheersing omloopsnelheid.*

In een industrieel produktieproces tracht men de omloopsnelheid van materialen zo groot mogelijk te maken, door wachttijden zoveel mogelijk te vermijden of te beperken. In het onderwijsproduktieproces gaat het er niet zo zeer om de doorstroomtijd der grondstoffen (lees de studieduur) te minimaliseren, doch veeleer te „optimaliseren”. Er is immers ongetwijfeld een „optimale duur van het produktieproces”. D.w.z. er is een studieduur, waarbij het nuttig maatschappelijk rendement maximaal is. Duurt de studie te kort, dan heeft men op langere termijn geen maximaal rendement van de geëntameerde studie. Duurt de studie daarentegen te lang, dan treden de volgende economische verliezen op:

1. Initieel inkomensverlies ontstaat doordat afgestudeerden te laat in de maatschappij aan de slag komen. Om verschillende redenen weegt bij een te lange studieduur dit verlies relatief zwaar mee. Allereerst omdat — wanneer men de toekomstige meeropbrengsten van ingenieurs kapitaliseert — het inkomen uit vroegere jaren verhoudingsgewijs zwaarder meeweegt dan het inkomen uit latere jaren ²⁾. Voorts omdat juist in de jonge jaren de grootste produktiviteitsgroei ligt.

2. Kapitaalverlies ontstaat doordat te veel geld in een te lang durend produktieproces wordt gestoken. Dit verlies is bij ons Hoger Onderwijs relatief bescheiden omdat het gebruik van gebouwen en instrumentarium in het algemeen is ingesteld op een 4 à 5-jarige studie. Het kapitaalverlies beperkt zich in dit verband tot de in de kosten van levensonderhoud van studerende geïnvesteerde bedragen. Wanneer wij bedenken, dat de gemiddelde studieduur in ons geval 7 à 8 jaar bedraagt en wij vergelijken deze met enkele buitenlandse instellingen van Technisch Hoger Onderwijs, dan bekruipt ons het gevoel dat de optimale studieduur is overschreden. Op papier gaan wij trouwens uit van een studieduur van 4 à 5 jaar. De financiële verliezen die ontstaan door een te lange studieduur zullen ook hierna worden gekwantificeerd.

c. *Beleid t.a.v. interne efficiency.*

In ieder behoorlijk concern hoort dit tot de dagelijkse zorg van de directie. Aan het probleem van de interne efficiency wordt in het H.O. geen of nauwelijks aandacht

²⁾ Immers, wanneer $R_1, R_2 \dots R_n$ de toekomstige meeropbrengsten voorstellen en i de discontovoet, is de gekapitaliseerde waarde (K) der meeropbrengsten:

$$K = \frac{R_1}{(1+i)} + \frac{R_2}{(1+i)^2} + \dots + \frac{R_n}{(1+i)^n}$$

bested. Aan vragen als: is het nodig dat een (relatief dure) hoogleraar wordt ingezet voor het geven van elementaire eerstejaars colleges; is er een teveel aan gesproken woord? (ook hier liggen optimumproblemen); wat is de juiste en meest efficiënte didactiek? wordt vaak stilzwijgend voorbijgegaan.

d. Organisatiebeleid.

Een doeltreffende organisatie van een groot concern vraagt duidelijke hiërarchische verhoudingen; waar hiërarchie ontbreekt, ontbreekt bestuurbaarheid. Terwijl Universiteiten en Hogescholen uitgroeiden tot grote concerns bleef de organisatiestructuur op middeleeuwse leest geschoeid; de geringe mate van bestuurbaarheid en de daarmee gepaard gaande inefficiency vormen een zwak punt in de organisatiestructuur van het H.O.

Kwantitatieve conclusies.

De verliezen, die door de factoren c. en d. optreden, zijn niet bij benadering te schatten. De verliezen die factoren a. en b. echter teweeg kunnen brengen zijn reeds dermate hoog, dat bezinning hierop gewenst lijkt. Wanneer het mogelijk zou zijn de uitval tot 5 à 10 pCt. te reduceren en de gemiddelde studieduur tot 5 à 6 jaar te beperken zou een bedrag bespaard kunnen worden gelijk aan 35 pCt. van de aan de opleiding van ingenieurs bestede kosten. Het is duidelijk, dat deze bedragen hoger zijn wanneer wij ook rekening houden met de onder c. en d. genoemde niet of nauwelijks te kwantificeren verliezen. De maatschappij in het algemeen en de belastingbetaler in het bijzonder hebben er recht op dat de gesignaleerde problematiek — gegeven ook haar omvang — serieus in beschouwing wordt genomen.

Het rendement (afzetbeleid).

Na het voorafgaande is de vraag interessant wat het rendement is van het onderwijsproductieproces en van welke invloed hierop het afzetbeleid van het T.H.O. is. Wij gaven reeds aan dat men als reëel rendement kan zien de netto bijdrage van de academicus aan het nationaal produkt ³⁾. Nadere analyse van deze problematiek leidt tot de volgende conclusies:

a. Ondanks de geschetste inefficiency blijkt ons Technisch Hoger Onderwijs concern min of meer „fancy”-winsten te maken. Er zijn aanwijzingen dat het met de produktie van ingenieurs bereikte economische surplus (als percentage van de kosten) ver boven de 40 pCt. ligt. Het rendement op het geïnvesteerde kapitaal zou (op grond van de gevonden relaties en onder een aantal zo redelijk mogelijk opgestelde postulaten ver boven 8 pCt. liggen. Wanneer men 4 pCt. als een normaal rendement beschouwt moet ook deze overwinst als relatief exorbitant worden beschouwd. (Wij laten hier buiten beschouwing het grotere rendement dat zou worden verkregen indien zuiniger met de beschikbare middelen zou worden omgegaan).

b. Op het eerste gezicht zou men bovenstaande cijfers als een reflectie van een gunstige situatie kunnen beoordelen. De waarheid is echter, dat ook deze cijfers wel eens op inefficiency in het Technisch Hoger Onderwijs-bestel zouden kunnen wijzen. De vraag rijst namelijk hoe dit hoge rendement onder de geschetste constellatie mogelijk is. Het antwoord hierop zou kunnen zijn: het rendement is hoog omdat de salarissen van ingenieurs hoog zijn. Deze salarissen zijn weer hoog omdat de ingenieur kennelijk

„te schaars” wordt gehouden. In economisch jargon vertaald: het ingenieursinkomen bevat „monopolie”-elementen. Platter gezegd: op kosten van de gemeenschap zou door de ingenieurs woekerwinst worden gemaakt.

c. Indien het onder b. genoemde juist zou zijn kan de vraag rijzen of, tot schade van de maatschappij, nog een te kleine groep van het T.H.O. profiteert. Deze kleine groep zou, zo kan men redeneren, indien de ingenieur te „schaars” wordt gehouden, een onevenredig hoog inkomen genieten. Gegeven het hoge rendement kan met vrucht meer kapitaal in het T.H.O. worden gestoken. Dit brengt de vraag naar voren wat een „optimale” investering in de produktie van ingenieurs is. Als grof criterium voor het optimale aanbod van ingenieurs zouden wij willen aannemen dat aanbodsniveau waarbij een betrekkelijk kleine groep (bijv. 10 pCt. van de totale groepering van ingenieurs) en wel die groep van ingenieurs die op grond van hun prestatie tot de laagst gesalarieerde ingenieurs behoort, een „meer”-inkomen verdient waarvan de contante waarde gelijk is aan de aan deze groep bestede kosten. (Het „meer”-inkomen is ook hier weer het extra inkomen boven het inkomen, dat men verdiend zou hebben indien men geen Technisch Hoger Onderwijs zou hebben gevolgd). Immers, wij mogen aannemen dat het aanbod van ingenieurs steeds verder kan worden opgevoerd door steeds mildere selectienormen aan te nemen. Op grond van Amerikaanse ervaringen nemen wij aan dat hierdoor als het ware lager gekwalificeerde ingenieurs met een lager „meer”-inkomen worden afgeleyerd. Het totale „meer”-inkomen (rendement) van alle aan de maatschappij afgeleverde ingenieurs zal nu zolang verhoogd kunnen worden, zolang de „marginale” ingenieur (d.w.z. de ingenieur met het laagste „meer”-inkomen) nog een „meer-inkomen” heeft, dat groter is dan de aan hem bestede kosten. Het maximale rendement wordt dan bereikt

³⁾ Aangenomen is dat iemands salarisniveau een zekere weerspiegeling vormt van zijn netto bijdrage aan het nationaal produkt. Er zijn diverse argumenten aan te geven waarom in het geval van ingenieurs de reële bijdrage aan het nationaal produkt waarschijnlijk hoger is dan het door ons berekende „economische surplus” aangeeft, zodat in dit verband de uitkomst van de berekening te laag is. Wat betreft het „economische surplus” of „meer-inkomen”, dat aan de academische studie kan worden „toegerekend” zou het meest ideale gegeven zijn indien men zou weten het inkomen, dat een ingenieur na het afstuderen verdient en hetgeen hij verdiend zou hebben, indien hij geen hoger onderwijs zou hebben gevolgd. Aangezien dit nimmer berekend kan worden, is door ons naar een indirecte benadering gezocht. Als vergelijkingsmaatstaf is uitgegaan van het inkomen van een in technisch opzicht bovenste groep van M.T.S.'ers, met 5-jarige H.B.S.-B en de daarin geïnvesteerde bedragen. De redenering die hieraan ten grondslag ligt is de volgende: van de huidige generatie middelbare eindexamenkandidaten (B-richting) blijkt ca. 30 pCt. een exacte academische studierichting met succes te voltooien. Ten aanzien van het percentage potentieel geschikten is dit gegeven zonder twijfel te laag, omdat een deel van de potentieel geschikten hetzij een andere studierichting volgt, hetzij direct emplot zoekt in de maatschappij. Voor de in de maatschappij werkzame M.T.S.'ers geldt zonder meer, dat een aanzienlijk hoger percentage dan 30 in potentie voor T.H.O. geschikt zou zijn geweest. Ten einde niettemin tot een conservatieve schatting te komen is uitgegaan van het inkomensniveau van een betrekkelijk kleine technische voorhoede onder de groep van de M.T.S.'ers. (Extremen zijn echter — teneinde het beeld niet scheef te trekken — zowel uit de ingenieursgroep als uit de M.T.S.-groep geëlimineerd). Het verschil nu tussen het gekapitaliseerde inkomen van ingenieurs en van hoger genoemde groep M.T.S.'ers is als „economisch surplus” of „meer-inkomens” gecalculleerd. Dit bedrag is gerelateerd aan het verschil in investeringen in een M.T.S.'er en een ingenieur.

De regering heeft de S.-E.R. advies gevraagd over de wenselijkheid van het invoeren van een kostwinnersbijslag. Daarbij wordt aangehaakt aan de discussie over de verplichting tot een gelijk loon voor mannen en vrouwen (E.E.G.-verdrag, art. 119). De werkgevers in het bestuur van de Stichting van de Arbeid stelden voor o.a. de bestaande huurbijslag te verwerken in resp. de vrouwenlonen en in een permanente kostwinnersbijslag. Schrijver keert zich hiertegen. Enkele van zijn bezwaren zijn: het advies is in strijd met de geest van art. 119 van het E.E.G.-verdrag; de invoering van een kostwinnersbijslag druist in tegen de, blijkens recente belastingmaatregelen t.b.v. ongehuwden en gehuwde vrouwen, algemeen aanvaarde opvattingen over een rechtvaardige secundaire inkomensverdeling. Eveneens is het dubieus of de sociale harmonisatie binnen de E.E.G. wordt bevorderd en het probleem der laagste lonen wordt opgelost. Volledige realisatie van „equal pay” zal slechts ca. 4 pCt. van de loonsom belopen. Dit relatief geringe bedrag wil men door een zeer ingewikkelde kunstgreep aan de vrouwen onthouden.

Op 21 december 1961 heeft de regering aan de S.-E.R. advies gevraagd over de wenselijkheid van het invoeren van een kostwinnersbijslag. Daarbij wordt aangehaakt aan de reeds geruime tijd aan de gang zijnde discussie over de Nederlandse loonstructuur, die actueel is geworden door de verplichting tot het realiseren van gelijk loon voor mannen en vrouwen.

In deze discussie wordt erop gewezen, dat het in Frankrijk gevolgde systeem van gezins- en kinderbijslagen leidt tot belangrijke verschillen in inkomen tussen mannen

Is invoering van een kostwinnersbijslag wenselijk?

(voor zover deze gehuwd zijn) en vrouwen, ondanks de gelijke beloning. Sommigen baseerden hierop de opvatting, dat de vrouwenlonen in Nederland niet, of althans niet tot 100 pCt. van het mannenloon moesten worden verhoogd. Langzamerhand won echter het inzicht veld, dat, zo men een inkomensverschil tussen mannen en vrouwen zou willen handhaven, dit binnen de grenzen van art. 119 van het E.E.G.-Verdrag alleen mogelijk zou zijn door middel van een toeslag, gebaseerd op een ander criterium dan de sexe.

(vervolg van blz. 594)

wanneer de meeropbrengst van de laagst gekwalificeerde (marginale) ingenieur (of in ons geval — uit praktische overwegingen — de laagst gekwalificeerde groep van ingenieurs) gelijk wordt aan de aan hem (hen) bestede kosten. Het aanbod van ingenieurs is dan optimaal. De bijdrage van alle ingenieurs aan de vorming van het nationaal inkomen is onder (o.m.) deze voorwaarde maximaal. Zou men immers nog verder gaan met het verlagen van de selectienormen, dan zouden economische verliezen ontstaan. Ook het geïnvesteerde overheidskapitaal is onder deze constellatie zo gunstig mogelijk belegd.

d. Een globale berekening met behulp van het verzamelde cijfermateriaal suggereert dat deze optimale situatie nog niet is bereikt. Wij vinden namelijk een (waarschijnlijk te laag) geschat marginaal rendement van 6 pCt.—dat nog altijd (relatief) ver boven een normaal rendement van 4 pCt. ligt. Met andere woorden, indien het leger van afstuderende ingenieurs binnenkort slechts uitgebreid zou kunnen worden door „niveauverlaging” van studie-eisen zou deze niveauverlaging uit maatschappelijk-economisch oogpunt niet alleen mogelijk doch zelfs wenselijk zijn. Deze „niveau”-verlaging mag echter niet verder gaan dan de grenzen die ons onder c. genoemde criterium aangeeft. Dit criterium lijkt ons als benadering van de te benaderen „selectienorm” voor afgestudeerde ingenieurs logischer en consequenter dan de volstreekte willekeur die thans heerst.

e. Wanneer het daarbij zo zou zijn dat de universitaire selectienormen zich min of meer zouden richten naar de technisch intellectuele eigenschappen van de kandidaten, zoals deze zijn gespreid volgens de waarschijnlijkheids-

curve van Gauss, dan zou gesteld kunnen worden, dat bij een betrekkelijk geringe verlaging van de examennormen een betrekkelijk omvangrijke vergroting van het aanbod van afgestudeerde ingenieurs zou kunnen worden verkregen. Er zou dan voor een dergelijk beleid ook in de intellectuele structuur van het mensenmateriaal voldoende speelruimte zijn.

f. Wanneer men nu de economische argumentatie nog verder zou doortrekken zou men kunnen stellen, dat „niveauverlaging” door verlaging van exameneisen tot „marktbederf” zou kunnen leiden. Wat zich nu ingenieur noemt, is door een fijnere zeef gegaan dan wat later zou afstuderen. Deze fijner uitgezeefde groep zou ongetwijfeld (of dit nu terecht of ten onrechte is willen wij in het midden laten) luid protesteren tegen het gebruik van grovere exameneisen. Om aan dit bezwaar tegemoet te komen kan men denken aan de voordelen die een graderings-systeem zou opleveren. Het voorbeeld van de Verenigde Staten is in dit verband illustratief. In de Verenigde Staten zijn de pas afgestudeerde ingenieurs niet zonder meer identiek. Er zijn vele gradaties. Verschillen zijn er zowel naar universiteit als binnen iedere universiteit. De prijsvorming van afgestudeerde ingenieurs blijkt zich zowel op kortere termijn als op langere termijn (zij het in grote lijnen) naar deze gradering te richten. Dit laatste zou erop kunnen wijzen dat de graderingsnormen van de universiteit een zekere paralleliteit vertonen met de (economische) waarderingsnormen van de industrie en zij zouden onder deze omstandigheden dus ook uit economisch gezichtspunt zinvol zijn.

Leende.

J. WEMELSFELDER.

Het ligt voor de hand, dat men daarbij het oog liet vallen op een bestaande toeslag, namelijk de huurbijslag, oorspronkelijk de huurbijslag 1957; na verwerking van deze bijslag in de loontabellen, de huurbijslag 1960. Hier speelt tevens een andere factor mee. De vorm van een bijslag voor de compensatie van de huurverhoging werd in 1957 gekozen, omdat dit de goedkoopste vorm was. De verwerking in de lonen was dan ook een relatief kostbare operatie. Dit is verklaarbaar, omdat procentuele premies en toeslagen wel over het loon, maar niet over de bijslag worden betaald; verschillende groepen, onder andere jeugdigen en gehuwde vrouwen, ontvingen geen bijslag; de gemeenteklasse-aftrek speelt een rol, terwijl ten slotte bij de verwerking steeds afrondingen optreden. Volgens berekeningen van het College van Rijksbemiddelaars kostte de verwerking van de huurbijslag 1957 ongeveer evenveel als de oorspronkelijke bijslag. Naast huren en „equal pay” werd in „E.-S.B.”¹⁾ ook nog de positie van de laagst betaalden als derde vraagstuk genoemd, dat door een kostwinnersbijslag zou kunnen worden opgelost.

Het advies van de Stichting van de Arbeid.

Een vrij uitvoerige argumentatie pro en contra de kostwinnersbijslag wordt gevonden in het advies van de Stichting van de Arbeid inzake gelijke beloning van mannen en vrouwen d.d. 3 juli 1961. In concreto houden de tot dusver gedane voorstellen in, dat de bestaande huurbijslag moet worden verwerkt in de vrouwenlonen; voor kostwinners zou de huurbijslag moeten worden omgezet in een permanente kostwinnersbijslag. Voor mannen, die geen kostwinner zijn en die thans een huurbijslag ontvangen zou deze moeten worden gewijzigd in een persoonlijke toelage om te voorkomen dat deze categorie in inkomen achteruit zou gaan. In het genoemde advies wordt deze oplossing voorgestaan door het werkgeversdeel van het stichtingsbestuur; de werknemersvertegenwoordigers wijzen de kostwinnersbijslag af.

In deze discussie spelen twee elementen een belangrijke rol: in de eerste plaats de verhouding tussen het prestatie- en het behoefte-element, in de tweede plaats de bepalingen van het E.E.G.-verdrag: naast art. 119 ook die inzake de sociale harmonisatie.

Door de voorstanders van de kostwinnersbijslag wordt in het advies gesteld, dat de Nederlandse lonen gebaseerd zijn op de behoeften van een gezin bestaande uit man, vrouw en twee kinderen. Ongehuwden ontvangen ten onrechte ook dit loon; voor vrouwen bestaat een correctie in de vorm van lagere vrouwenlonen. Door degenen die de kostwinnersbijslag verwerpen wordt daartegenover gesteld, dat dit vlak na de oorlog juist moge zijn geweest, doch dat thans heel andere, met name economische, motieven een rol spelen bij de bepaling van de loonhoogte.

Het prestatie- en behoefte-element.

Het lijkt niet noodzakelijk in verband met de kostwinnersbijslag diep in te gaan op de oude discussie over de verhouding van het prestatie- met het behoefte-element. Onder bepaalde voorwaarden kan de behoefte ook een rol spelen in de primaire loonvorming, met name als het gaat om de bepaling van het minimumloon, de algemene loonbeweging in verband met het beloop van de kosten van levensonderhoud en misschien ook bij de loonverhoudingen

¹⁾ „Eén aanpak voor: de laagst betaalden; het vraagstuk van equal pay en het huurprobleem” in „E.-S.B.” van 31 mei 1961.

tussen „non-competing groups”. Zowel aan de aanbodal als aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt zullen er echter verstoringen kunnen optreden zodra op behoefte gebaseerde loonverschillen binnen dezelfde, op één markt optredende, groep worden gecreëerd.

Juist om deze moeilijkheden te ontgaan is er een scheiding aangebracht tussen de loonkosten als deel van de primaire inkomensverdeling en het beschikbare inkomen resulterende uit de secundaire inkomensverdeling. Een typisch op behoefte gebaseerd inkomenselement als de kostwinnersbijslag zal dus zijn plaats moeten vinden in de secundaire verdeling. Volgens een ook in het stichtingsadvies te vinden redenering wordt de kostwinnersbijslag gevormd door het verschil tussen de mannen- en de vrouwenlonen, dus in de primaire loonvorming. Onverklaard blijft overigens, waarom voor vrouwen, ook als zij kostwinsters zijn, wel en voor ongehuwde mannen geen aftrek geldt.

Art. 119 van het E.E.G.-verdrag.

De tegenstanders van de loonverschillen tussen mannen en vrouwen hebben uiteraard een belangrijke steun gevonden in art. 119 van het E.E.G.-verdrag. Dit artikel legt de lid-staten de verplichting op het beginsel van gelijke beloning voor mannelijke en vrouwelijke werknemers voor gelijke arbeid gedurende de eerste etappe te verzekeren en vervolgens te handhaven. Door een resolutie van de lid-staten van december 1961 is het tijdstip waarop de „equal pay” gerealiseerd moet zijn inmiddels verschoven naar eind 1964.

Voor de beoordeling van de kostwinnersbijslag is het nuttig in te gaan op de bedoelingen van art. 119. Zonder uitvoerig de verschillende meningen over de vraag in hoeverre verschillen in loon tot distorsies leiden na te gaan, is het voldoende te releveren, dat volgens algemene opvatting er van een concurrentievervalsing sprake is, indien in één of enkele bedrijfstakken het loon duidelijk lager is dan het nationale gemiddelde. Daar de vrouwenarbeid sterk geconcentreerd is in enkele bedrijfstakken, leiden systematische loonverschillen tussen mannen en vrouwen dus tot distorsies tenzij deze loonverschillen in alle landen bestaan.

Hierbij gaat het uiteraard om de loonkosten per bedrijfstak. De distorsie blijft dus bestaan, indien een kostwinnersbijslag, in de vorm van een sociale verzekeringsuitkering en dus als zodanig de concurrentieverhouding niet beïnvloedend, gefinancierd wordt door een heffing, waarbij de hoogte van de premie per bedrijfstak afhankelijk is van het relatieve aantal kostwinners. In dit geval blijven immers de premies en dus ook de loonkosten lager in de bedrijfstakken met veel vrouwenarbeid. De voorstellen in het stichtingsadvies, waar na een overgangperiode van directe betaling door de werkgever gedacht wordt aan vereveningsheffingen per bedrijfstak zijn dus in strijd met de geest van art. 119.

Het reeds genoemde artikel in „E.-S.B.” gaat terecht uit van een omslag over het gehele bedrijfsleven. Hierbij kan worden opgemerkt, dat in Frankrijk de premieheffing voor de gezinsbijlagen ook niet per bedrijfstak is gedifferentieerd. Het is waarschijnlijk niet toevallig, dat in het stichtingsadvies de premiedifferentiatie per bedrijfstak wordt voorgesteld: een van de voornaamste redenen waarom de kostwinnersbijslag door deze groep wordt bepleit, is de beperking van de kostenstijging voortvloeiende uit de „equal pay” voor de bedrijfstakken waar veel vrouwen werken.

De verhouding tussen kostwinners en niet-kostwinners in de secundaire inkomensverdeling.

Los van deze meningsverschillen over de financiering kan worden aangenomen, dat men in het algemeen de kostwinnersbijslag wil onderbrengen bij de secundaire verdeling, zij het dat een directe betaling door de werkgever gedurende een korte overgangperiode gehandhaafd zou kunnen worden. Voor een beoordeling van de kostwinnersbijslag is het dus noodzakelijk de secundaire verdeling en met name de verhouding kostwinners - niet-kostwinners nader te bezien. Als behorende tot de secundaire verdeling moeten in dit verband worden beschouwd: de belastingen, de premies sociale verzekering en de uitkeringen van de sociale verzekering. Voor de gehele groep kostwinners zijn vooral van belang het verschil tussen het gehuwden- en het ongehuwdentariaf bij de loon- en inkomstenbelasting en de kinderbijslagen in de sociale verzekering.

Het merkwaardige verschijnsel doet zich voor, dat op het terrein van de belastingen in de laatste tijd een aantal veranderingen tot stand zijn gebracht, die lijnrecht ingaan tegen de inkomstenverschuiving, die het gevolg zou zijn van de kostwinnersbijslag, terwijl beide maatregelen door dezelfde groepen worden verdedigd. Bij de belastingen gaat het zowel om de verlaging van het ongehuwdentariaf als om de fiscale maatregelen met betrekking tot de gehuwde vrouw.

Hierbij was het immers de opzet een lastenverlichting tot stand te brengen voor de belangrijkste twee categorieën niet-kostwinners. Met name bij de ongehuwden geschiedde dit met een beroep op het feit, dat de draagkracht der ongehuwden in vergelijking met de gehuwden was overschat, doordat de lasten waren onderschat. Terecht wordt in de Memorie van Toelichting bij het betreffende wetsontwerp ²⁾ gezegd: „Als gevolg van een en ander zijn leefwijze en bestedingspatroon van een echtpaar geheel anders dan die van een vrijgezel. Het is echter duidelijk, dat het complex van de hierboven aangestipte, in relatieve zin draagkrachtverhogende factoren van de huwelijkse staat niet exact meetbaar is”.

Geconstateerd kan echter worden, dat blijkens de algemene instemming met het betrokken wetsontwerp in de secundaire verdeling de lasten voor de niet-kostwinners te zwaar worden geacht. Een uitkering aan kostwinners zou deze maatregel echter in feite weer ongedaan maken. Dit zou immers opnieuw een relatieve lastenverzwaring voor de ongehuwde niet-kostwinner betekenen. Hetzelfde geldt voor de recente lastenverlichting voor een andere categorie niet-kostwinners: de fiscale maatregelen t.b.v. de gehuwde vrouw.

Wij moeten dus constateren, dat invoering van een kostwinnersbijslag indruist tegen de, blijkens recente belastingmaatregelen, algemeen aanvaarde opvattingen over een rechtvaardige secundaire verdeling. Formeel zou men hiermede de kostwinnersbijslag veroordeeld kunnen achten, ware het niet, dat door de voorstanders van de kostwinnersbijslag drie elementen genoemd worden, die een nadere beschouwing verdienen. In de eerste plaats het verband, dat gelegd wordt met de huurverhogingen enerzijds en de „equal pay” anderzijds, en in de tweede plaats het argument, dat invoering van een kostwinnersbijslag onze loonstructuur meer gelijk zou maken aan die in andere E.E.G.-

landen, en dus een stap in de richting van de sociale harmonisatie zou betekenen.

„Equal pay” en discriminatie.

Gelijke beloning voor mannen en vrouwen betekent volgens de reeds genoemde gedachtengang van de voorstanders in het advies van de Stichting van de Arbeid, dat de vrouwen ten onrechte een loon zouden ontvangen bestemd voor het onderhoud van man, vrouw en twee kinderen. Hiertegenover wordt in het advies aangevoerd, dat het juist moge zijn, dat het minimumloon in 1945 werd gebaseerd op dit „standaardgezin”, doch dat het karakter van het loon sedertdien door de toenemende differentiatie, de invoering van kinderbijslag voor de eerste twee kinderen en de welvaartsloonronden fundamenteel gewijzigd is. Deze probleemstelling is echter niet juist. Door de „equal pay” wordt, wat het beschikbare inkomen betreft, de ongehuwde vrouw gelijkgesteld met de ongehuwde man, waardoor aan een met geen redelijk motief te steunen discriminatie een eind wordt gemaakt.

Afgezien van het feit, dat er, blijkens de recente ontwikkeling bij de belasting algemeen geen behoefte wordt gevoeld een lastenverschuiving ten nadele van de ongehuwden tot stand te brengen in de secundaire verdeling, kleven er voor twee groepen direct betrokkenen aan de kostwinnersbijslag welhaast onoverkomelijke psychologische bezwaren. In de eerste plaats natuurlijk voor de vrouwen, die gemakkelijk zullen doorzien dat deze manoeuvre bedoeld is om de verplichting tot „equal pay” te ontgaan.

De ongehuwde mannen.

Minstens even belangrijk zijn de ongehuwde mannen. Zij toch worden geconfronteerd met een volkomen nieuw verschil in beschikbaar inkomen tussen gehuwden en ongehuwden, dat niet gemakkelijk geaccepteerd zal worden indien hiervoor geen doorslaggevende argumenten te berde worden gebracht. En de argumentatie, voor zover gebaseerd op de huurverhogingen, verzwakt juist de positie van de voorstanders van de kostwinnersbijslag. Onder de tegenwoordige omstandigheden draagt de ongehuwde minstens even zware huurlasten als de gehuwde en de bewoners van een kamer of een flat voor alleenstaanden worden bij huurverhogingen bepaald niet overgeslagen.

Hetzelfde geldt overigens voor het voorstel ook andere kostenstijgingen in de toekomst via de kostwinnersbijslag te compenseren. Er zijn slechts weinig kostenstijgingen te bedenken, die niet voor niet-kostwinners gelden, terwijl hun compensatie door het hogere belastingtarief toch al lager is.

Nadelen voor ontvangers van kostwinnersbijslag.

Maar ook voor degenen die de kostwinnersbijslag zouden ontvangen zijn er niet enkel voordelen. Door de kostwinnersbijslag wordt een belangrijk deel van het normale inkomen (in het „E.-S.B.”-artikel wordt gesproken over 15 pCt.) los gemaakt van het primaire loon. In tegenstelling tot de kinderbijslag is dit niet tijdelijk, doch permanent. Dit heeft uiteraard consequenties voor loonsverhogingen, die niet automatisch voor dit inkomensdeel gelden, voor pensioenen en sociale verzekeringsuitkeringen.

Het enige argument, dat in dit verband niet weerlegd kan worden is, dat de beide operaties, „equal pay” en de compensaties voor huurverhogingen, veel goedkoper kunnen worden uitgevoerd. Maar dit gebeurt dan door de

²⁾ „Herziening van het tarief van de inkomstenbelasting en de loonbelasting voor ongehuwden”, zitting 1959-1960, gedrukte stukken, no. 5701.

De tuinbouw heeft zich in vergelijking met de akkerbouw en de veehouderij de laatste jaren snel ontwikkeld: de produktiewaarde gaf van 1952-1960 voor de akkerbouw vrijwel geen verandering, voor de veehouderij een toeneming met 40 pCt. en voor de tuinbouw een stijging met 95 pCt. te zien. Als oorzaken die aan de ontwikkeling van de tuinbouw binnen de Randstad ten grondslag liggen kan o.a. worden gewezen op de gunstige natuurlijke omstandigheden (bodem, klimaat en water), de verkeersgeografische situatie en op de factoren die zijn samen te vatten onder de naam centrumfunctie. De grote economische betekenis van de tuinbouw in de Randstad blijkt o.a. uit de cijfers betreffende de tuinbouwproduktie, de in gebruik zijnde oppervlakte, de export van tuinbouwprodukten, de investeringen en het aantal arbeidskrachten. Een verdere ontwikkeling van deze agrarische bedrijfstak in het gebied van de Randstad is noodzakelijk naast de uitbouw van nieuwe tuinbouwaanplantingen elders. Een naderé uitwerking van de hieruit voortvloeiende ruimtelijke problematiek geschiedt in een volgend artikel.

Randstad en tuinbouw

Ontwikkeling en betekenis van de tuinbouw

Een van de hoofdlijnen van het nationale ruimtelijke beleid is, volgens de desbetreffende regeringsnota van 1960, de verdere ontwikkeling van de Randstad voor de specifieke taken van dit gebied. Tot die taken behoort ook de tuinbouw. Speciaal betreft dit de bloembollencultuur en de teelt van bloemen en groenten onder glas.

Nagenoeg de helft van de totale waarde van de Nederlandse tuinbouwproduktie ad f. 1,1 mrd. wordt in het randstedelijk gebied voortgebracht. Hoe snel de betekenis van de bedrijfstak tuinbouw de laatste jaren is toegenomen, blijkt bij vergelijking met de andere landbouwsectoren: de akkerbouw en de veehouderij. Beschouwen we de produktiewaarden van de jaren 1952 (het jaar waarin de oorlogsschade geheel was hersteld) en 1960 (het meest recente jaar waarover thans gegevens beschikbaar zijn), dan zien wij voor de akkerbouw vrijwel geen verandering,

voor de veehouderij een toeneming met 40 pCt. en voor de tuinbouw met 95 pCt.

Ten aanzien van deze zo snel in betekenis toenemende tuinbouw komt de ontwikkeling tot modern ingerichte agrarische produktiegebieden, als programmapunt van het regeringsbeleid inzake de ruimtelijke ordening, nog maar weinig uit de verf. Het zijn integendeel planologische maatregelen, waarbij esthetische overwegingen een belangrijke rol spelen, die in de praktijk een rem gaan vormen op de ontwikkeling van de tuinbouw. Soms wordt van planologische zijde wel met de gedachte gespeeld, of het niet mogelijk zou zijn de in de Randstad aanwezige tuinbouw in de toekomst gedeeltelijk te verplaatsen naar minder „volle” gebieden in Nederland.

De bij de afweging van ruimtelijke facetbelangen dikwijls enigszins verwaarloosde tuinbouw is in deze bijdrage

(vervolg van blz. 597)

gelijke beloning voor mannen en vrouwen alleen formeel en niet materieel tot stand te brengen en door de compensaties voor huurverhogingen te onthouden aan grote groepen, die wel de huurverhoging moeten betalen. In de marge zij aangetekend, dat men overigens de loonkostenstijging nog belangrijk meer zou kunnen beperken door de subsidies te handhaven en de huren niet te verhogen.

Bevordering van de sociale harmonisatie binnen de E.E.G.?

Rest nog het bijkomende argument, dat de kostwinnersbijslag een stap in de richting van sociale harmonisatie binnen de E.E.G. zou zijn. Het is de vraag of dit juist is. Een vergelijkbare uitkering ontbreekt in West-Duitsland en heeft in Frankrijk, België en Italië primair ten doel het werken van de gehuwde vrouw tegen te gaan. Wij kunnen ons niet voorstellen, dat deze bedoeling ook leeft bij de Nederlandse voorstanders van de kostwinnersbijslag, waardoor deze noodzakelijkerwijze een geheel ander karakter zal krijgen dan in de andere E.E.G.-landen.

Dat de kostwinnersbijslag de oplossing zou zijn voor het probleem der laagste lonen, zoals in het aangehaalde „E.-S.B.”-artikel wordt gesteld, is moeilijk in te zien. Een verhoging van alle uurlonen in een bedrijfstak met een

gelijk aantal centen, een procedure die met name bij de de verwerking van de huurbijslag 1957, maar ook daarna herhaaldelijk is toegepast, heeft precies hetzelfde effect. Voor vele van deze groepen zal de oplossing gevonden moeten worden in het overwinnen van de traditionele onderwaardering van ongeschoolde en met name ook onaangename arbeid, waarbij onvoldoende rekening wordt gehouden met de veranderde omstandigheden als gevolg van de stijging van de welvaart en het ontwikkelingspeil.

In het vorenstaande is niet ingegaan op de vele problemen die zich zullen voordoen bij de verdere uitwerking. Zo lijkt het vaststellen van criteria voor het kostwinnerschap en met name de controle of men aan deze criteria voldoet geen eenvoudige zaak. Ook de administratieve uitvoering zal relatief ingewikkeld en duur zijn bij het te verwachten grote aantal uitkeringsgerechtigden.

Stelt men daar tegenover, dat volledige realisatie van de „equal pay” ongeveer 4 pCt. van de loonsom zal kosten, dan heeft men wel een zeer ingewikkelde kunstgreep bedacht om een bepaalde groep, nl. de vrouwen, dit relatief geringe bedrag, dat hun naar veler overtuiging rechtens toekomt, te onthouden.

Amsterdam.

Drs. H. TER HEIDE.

het onderwerp van een nadere beschouwing. We zullen in dit artikel eerst de oorzaken bespreken die aan de ontwikkeling van de tuinbouw binnen de Randstad ten grondslag liggen. Daarna zal worden ingegaan op de economische betekenis van de tuinbouw. In een tweede artikel zullen de expansiemogelijkheden van deze bedrijfstak ter sprake komen. Na een korte beschouwing over de in de praktijk bestaande groeiweerstand, zal dit tweede artikel worden afgesloten met een nadere uitwerking van de ruimtelijke problematiek.

Geconcludeerd kan worden dat wegens de betekenis van de tuinbouw vóór de gehele Nederlandse volkshuishouding, een verdere ontwikkeling van deze agrarische bedrijfstak in het gebied van de Randstad noodzakelijk is, naast de uitbouw van nieuwe tuinbouwaanzetten elders. Met inachtneming van andere belangen is dit stellig te verwezenlijken, zonder dat belangrijke aanslagen gepleegd behoeven te worden op de schaarse ruimte in het randstedelijk gebied.

Waarom tuinbouw binnen de Randstad?

Als wij nagaan wáár in Nederland tuinbouw voorkomt, dan blijkt dat deze voornamelijk geconcentreerd is in het westen en met name in het gebied omsloten door de Randstad Holland. Speciaal is dit het geval voor de sterk op export ingestelde intensieve tuinbouw, zoals de groente-, fruit- en bloemteelt onder glas, de bloembollenteelt en de boomkwekerij. Ten aanzien van deze teelten kunnen binnen de Randstad verschillende belangrijke centra worden onderscheiden. Het Zuidhollands glasdistrict (globaal genomen het gebied tussen 's-Gravenhage, Rotterdam en Hoek van Holland) met glasteelten van groenten, fruit en bloemen; het bloemisterijcentrum Aalsmeer; het boomkwekerijcentrum Boskoop; de Veenstreek tussen Leiden en Aalsmeer, waar naast de teelt van groenten ook de bloemkwekerij steeds belangrijker wordt; het centrum Rijsburg, waar o.a. het in bloei trekken van bloembollen van betekenis is; en niet te vergeten de bloembollentreek tussen Haarlem en Leiden. Al deze centra vertonen een gezonde groei.

We kunnen ons met recht afvragen, waarom de tuinbouw nu juist in deze gebieden zo belangrijk is geworden. Allereerst kan in dit verband gewezen worden op de gunstige natuurlijke omstandigheden, nl. wat betreft bodem, klimaat en water. Zonder deze zou de hoog ontwikkelde Hollandse tuinbouw zo goed als onmogelijk zijn geweest.

Wat de bodem betreft kunnen wij onder meer denken aan de „vroeger” gronden in het Westland die bijzonder geschikt zijn voor de teelt van zgn. „primeurs”, producten die vroeger aan de markt zijn en dus een hogere prijs maken. Andere voorbeelden zijn de hyacintengronden in de Bloembollentreek, waarvan Nederland nog steeds zo goed als het monopolie bezit en de veengronden van Aalsmeer en Boskoop die zich uitstekend lenen voor de teelt van een uitgebreid sortiment siergewassen. Al deze gronden zijn in de loop der tijden ten koste van grote investeringen verder voor de produktiedoeleinden vervolmaakt.

De tweede belangrijke factor is het klimaat. Vooral West-Nederland met zijn relatief koelè zomers, zachte winters, zonnige lentes en weinig nachtvorsten, voldoet in hoge mate aan de eisen die een grote verscheidenheid van intensieve tuinbouwteelten aan het klimaat stelt. De geringere temperatuurschommelingen en het feit dat in het westen des lands 10 pCt. meer zonne-uren voorkomen dan in het oosten, betekenen een belangrijk economisch voordeel (brandstofverbruik, oogstzekerheid, vroegheid).

En als derde punt het water. De waterstand die men in het waterrijke westen reeds eeuwen onder controle heeft en het voorhanden hebben van voldoende en goed water zijn belangrijke voorwaarden geweest, die het ontstaan en de ontwikkeling van de tuinbouw in westelijk Nederland mogelijk hebben gemaakt.

De aanwezigheid van deze gunstige natuurlijke omstandigheden alléén is echter niet voldoende. Voor de ontwikkeling van de gevarieerde tuinbouwactiviteiten zijn ook mensen nodig die zich op het telen van tuinbouwgewassen gaan toeleggen, terwijl tevens een lonende afzet gevonden moet worden voor de produkten. Ook aan deze voorwaarden heeft het in Holland niet ontbroken.

In vroeger jaren waren het in de eerste plaats de steden in de nabijheid van de tuinbouwcentra, die zorgden voor afzetmogelijkheden. Onder invloed van de internationaal gezien gunstige verkeersgeografische positie zijn de Hollandse steden tot ontwikkeling gekomen. De in deze steden geconcentreerde bedrijvigheid leidde tot grotere welvaart en daarmee tot een grotere vraag naar — de vroeger als luxe beschouwde — tuinbouwprodukten. Mede door de toenemende landhonger in de omgeving van de steden en de relatief gunstige resultaten, die werden behaald, gingen zich steeds meer agrariërs toeleggen op de teelt van tuinbouwprodukten.

Later ging de tuinbouw een aanmerkelijk sterkere groei vertonen dan de opnamecapaciteit van de Hollandse steden. Dezelfde omstandigheden die tot de groei van de steden hadden geleid, gingen rechtstreeks hun invloed uitoefenen op de tuinbouw. Hierbij doelen wij in de eerste plaats weer op de uit internationaal oogpunt gezien gunstige verkeersgeografische situatie. Ontwikkeling van zee-, lucht-, spoor- en wegvervoer, waarvan de belangrijkste knooppunten in het Randstadgebied liggen, maakte de afstand tot de snel opkomende bevolkingsagglomeraties in Engeland, Duitsland, Frankrijk en andere Westeuropese landen aanmerkelijk geringer. Dit laatste is vooral van belang voor de snel aan bederf onderhevige tuinbouwprodukten. Omdat ook de overige omstandigheden voor de ontwikkeling van de tuinbouw in de Randstad gunstiger waren dan rond de grote steden in onze buurlanden, was het mogelijk een plaats op deze buitenlandse markten te veroveren. Deze plaats is, zoals bij de behandeling van de export nog zal blijken, steeds meer in betekenis toegenomen.

Het is daarom welhaast overbodig te wijzen op de grote mogelijkheden die er voor Nederland liggen op het gebied van de tuinbouw, indien straks de Europese gemeenschappelijke markt een feit zal zijn geworden. De tuinbouw is zich hiervan wel bewust. Men aarzelt niet grote

(I. M.)

N.V. SLAVENBURG'S BANK

bedragen te investeren in de meest moderne uitrusting van de bedrijven, waardoor ook de produktiviteit snel stijgende is. Het aanbrengen van volautomatische olie-stookinstallaties voor de verwarming van de kassen, de bouw van kassen naar de meest moderne inzichten en in overeenstemming met een zo efficiënt mogelijke bedrijfsvoering, de rationalisering van de aan- en afvoer en vele andere ontwikkelingen zijn aan de orde van de dag. De hier aangestipte evolutie, die ook spreekt uit de volledig automatische klimaatbeheersing welke thans in de kassen mogelijk is, geeft aan de intensieve tuinbouw een geheel eigen karakter en draagt bij tot het verkrijgen van een gunstige concurrentiepositie van de Nederlandse tuinbouw.

Naast de twee groepen factoren die hiervoor besproken zijn, wordt de ontwikkeling van de tuinbouw tenslotte nog bepaald door een derde groep factoren, die men wel samenvat onder de naam *centrumfunctie*. Hieronder wordt in tuinbouwkringen verstaan: het geheel van sociale en economische omstandigheden dat tegelijkertijd met de groei van tuinbouwgebieden ontstaat en die gebieden daardoor tot verdere groei prikkelt.

Belangrijke elementen van deze centrumfunctie zijn onder andere de veilingen, de in een centrum geconcentreerde handel, de op de tuinbouw ingestelde kredietinstellingen, gespecialiseerde verzorgingsbedrijven, zoals kassenbouwondernemingen, installatiebedrijven voor bijv. de aanleg van centrale verwarming, loonspuitbedrijven, grondstomers, leveranciers van meststoffen, ziektebestrijdingsmiddelen en andere tuinbouwbenodigdheden, op de afvoer der produkten ingestelde transportbedrijven, alsmede de specifieke onderzoek-, onderwijs- en voorlichtingsinstellingen, met een gezonde binding aan de praktijk. Gezien de structuur van de Nederlandse tuinbouw zijn de voordelen van tuinbouwcentra zeer groot; zij dragen in belangrijke mate ertoe bij een goedkope produktie en een stabiele afzet (nationale consumptie plus export) mogelijk te maken.

Als wij deze gehele ontwikkeling nog eens overzien, is het goed te bedenken dat dit alles niet in een tijdsverloop van enkele jaren tot stand is gebracht. Hierbij zijn enkele generaties van tuinbouwers betrokken geweest en het is dan ook een utopie, te geloven dat het mogelijk zou zijn door kunstmatig ingrijpen, de ontwikkeling in het westen af te buigen om deze elders — onder andere omstandigheden — met dezelfde kracht te laten continueren. De combinatie van gunstige groeivoorwaarden komt in „overig Nederland” niet of slechts ten dele voor, zodat hier in de nabije toekomst voor de intensieve tuinbouw slechts beperkte mogelijkheden zijn.

Thans schijnt echter de tijd aangebroken, dat verdere expansie van de tuinbouw in de daarvoor meest in aanmerking komende gebieden vrij ernstige weerstanden gaat oproepen. Dit kan bijv. blijken uit de in het tweede artikel nog te bespreken beperkingen, die in verschillende streekplannen ten aanzien van de kassenbouw zijn opgenomen. Zo goed als het toeroepen van een halt aan de verdere ontwikkeling van de haven van Rotterdam een doodvonnis voor deze haven zou betekenen, zo zou een ernstige belemmering in de verdere ontplooiing van de tuinbouw in de Randstad een achteruitgang en op de lange duur de verdwijning ervan inhouden, terwijl in hoge mate betwijfeld moet worden of dan andere gebieden in Nederland de plaats die de Randstad in dit opzicht nu bezet, zouden kunnen overnemen.

Economische betekenis van de tuinbouw.

Het Randstadgebied is een brandpunt voor velerlei economische activiteiten. In verschillende gevallen zien wij onder invloed hiervan een uitstraling van activiteiten naar de buitengebieden. Dit geldt behalve voor verschillende vormen van industriële bedrijvigheid onder meer ook voor de tuinbouw. De tuinbouwcentra in de Randstad spelen in vele opzichten een nuttige rol voor de ontwikkeling van de tuinbouw in andere landsdelen. Wij denken hierbij niet alleen aan het gebruik maken van de in de centra verworven ervaringen, maar bijv. ook aan de mogelijkheid produkten af te zetten via de grote exportveilingen in de westelijke centra of via de in het westen gevestigde exporteurs. Zolang een centrum nog vrij klein is, is het namelijk voor een exporteur niet interessant zich daar te vestigen, maar wel is het in sommige gevallen mogelijk dat hij zijn, in totaal benodigde kwantum op een plaatselijke veiling aanvult. Door deze „afzetbinding”, die alleen voor de minder aan een centrum gebonden fruitteelt en de extensieve opengrondsgroenteteelt van geringere betekenis is, vervult de tuinbouw in de Randstad een nog grotere economische rol dan reeds uit de volgende cijfers blijkt.

TABEL 1.

Produktiewaarde van de tuinbouw in de Randstad en overig Nederland in 1960
(in miljoenen guldens)

	Groenten	Fruit	Bloembollen	Bloemkwekerij	Boomkwekerij	Totaal
Randstadgebied	288	24	87	126	22	548
Overig Nederland	271	191	99	10	19	586
Totaal Nederland	559	215	186	136	41	1.134
Aandeel Randstad in pCt.	52	11	47	93	54	48

Zoals uit de tabel blijkt, wordt bijna de helft van de totale Nederlandse *tuinbouwproduktie* voortgebracht binnen de Randstad. Een bijzondere omstandigheid is, dat vooral de sterk kapitaal- en arbeidsintensieve tuinbouw in dit gebied is geconcentreerd. Deze heeft een relatief geringe oppervlaktebehoefte, zoals blijkt uit het feit dat de oppervlakte cultuurgrond in gebruik voor tuinbouw binnen de Randstad ongeveer 23.000 ha bedraagt; dit is nog geen 20 pCt. van de landelijk in gebruik zijnde *oppervlakte*, terwijl bijna 50 pCt. van de totale produktie hiervan afkomstig is. Het kapitaalintensieve karakter komt tot uiting bij een vergelijking van de glasoppervlakten. Voor Nederland als geheel bedraagt de oppervlakte glas ongeveer 5.000 ha; hiervan ligt niet minder dan 3.900 ha ofwel bijna 80 pCt. in het Randstadgebied. Gezien tegen de achtergrond van de totale oppervlakte van het Randstadgebied is de oppervlakte die in beslag wordt genomen voor de glascultures slechts zeer gering, nl. ongeveer de helft van een stad als 's-Gravenhage.

Als graadmeter voor de economische betekenis van de tuinbouw is voorts van betekenis de *export* van tuinbouwprodukten. Nederland is in en buiten Europa bekend om zijn hoogwaardige tuinbouwprodukten van goede kwaliteit. Zowel groenten, fruit als siergewassen vinden in grote hoeveelheden hun weg over onze landsgrenzen. De betekenis van deze export wordt nog onderstreept door het feit, dat tegenover deze export hoegenaamd geen import van grondstoffen staat, hetgeen bij andere voor export belangrijke agrarische bedrijfstakken (o.a. veehouderij) wel het geval is.

De functie van de tuinbouw als deviezenleverancier

wordt met de toenemende export steeds belangrijker. Dit blijkt duidelijk uit de volgende gegevens, waarbij bedacht moet worden dat ca. 70 pCt. van de totale tuinbouwexport uit het Randstadgebied afkomstig is.

TABEL 2.

Export en exportoverschot agrarische en overige produkten
(in miljoenen guldens)

	Export			Exportoverschot		
	1950	1955	1960	1950	1955	1960
Akkerbouwprodukten	950	1.238	1.480	915	1.061	1.339
Veehouderijprodukten	1.090	1.848	2.366	777	1.515	1.930
Tuinbouwprodukten	388	618	951	269	440	681
Niet-agrarische produkten	2.860	6.507	10.508	2.525	2.874	3.184

Bron: Landbouwcijfers L.-E.I.

Ook ten aanzien van de investeringen en het aantal arbeidskrachten neemt het randstedelijk gebied een aparte plaats in. De totale investeringen in de Nederlandse tuin-

bouw kunnen worden geschat op f. 3 à 3,5 mrd., waarvan tenminste f. 2 mrd. in de Randstad. Hoewel in Nederland het aantal agrarische arbeidskrachten voortdurend daalt (sinds 1947 met ca. 35 pCt.), geldt dit niet voor de tuinbouw waar het aantal arbeidsplaatsen in die periode met naar schatting 5 pCt. is toegenomen. Deze stijging moet voor een belangrijk deel worden toegeschreven aan de vergroting van het aantal arbeidsplaatsen in de intensieve tuinbouw, hetgeen onder meer blijkt uit het feit, dat binnen de Randstad het aantal arbeidsplaatsen in de tuinbouw met naar schatting 20 pCt. is toegenomen.

Tenslotte is het wellicht goed de aandacht erop te vestigen, dat de tuinbouw qua groei en grootte zeer wel te vergelijken is met verschillende belangrijke bedrijfstakken uit de industriële produktiesector, zoals de machine- en staalbouw, de scheepsbouw en de chemische industrie. In de periode 1952-1959 bedroeg de toeneming van de tuinbouwproduktiewaarde ruim 70 pCt., hetgeen de betekenis van deze bedrijfstak nogmaals onderstreept.

's-Gravenhage.
Ir. N. C. HOFMAN

Utrecht.
Ir. M. KIPPERS

Financieringslasten

Het emissieprospectus van Philips geeft goede gegevens om een indicatie te geven van de financieringslasten op aan te trekken vermogen.

Over de jaren 1952-1961 bedroeg de winst na belasting per aandeel van f. 25 gemiddeld f. 10,08. Dit bedrag heeft geschommeld tussen f. 6,77 en f. 13,86; over 1961 bedroeg het f. 10,56. Wij kunnen dit gemiddelde nog corrigeren voor de omstandigheid, dat in de meest recente jaren de winst na belastingen per aandeel eigenlijk wat aan de hoge kant was, doordat in die jaren het eigen vermogen van de vennootschap wat krap was tegenover het vreemd vermogen. In de eerste jaren van genoemde periode was de verhouding eigen : vreemd vermogen gelijk aan 1 : 1, maar in 1961 was die gewijzigd tot 0,8 : 1.

Uit het emissieprospectus blijkt het voornemen die verhouding weer te verbeteren. Wanneer wij nu eens 1 : 1 als norm aannemen en de winst na belasting per aandeel over de afgelopen jaren herberekenen zoals die bij die financieringsverhouding zou zijn geweest, zouden wij uitkomen op een jaargemiddelde van f. 9,78 per aandeel. Deze berekening is gemaakt door te veronderstellen, dat het vreemd vermogen gemiddeld 2 pCt. aan rentelasten kost na aftrek van belastingen, en dat bij de gecorrigeerde verhouding er wat meer eigen vermogen in de vorm van aandelen zou zijn geweest en wat minder vreemd vermogen.

Bij het percentage van gemiddeld 2 bedenke men, dat een deel van het vreemd vermogen bestaat uit renteloze schuld, zoals normale verplichtingen aan leveranciers en belastingschulden. In elk geval maakt de correctie voor het recht trekken van de financieringsverhouding slechts een bescheiden verschil. Laten wij gemakshalve maar uitgaan van een gemiddelde jaarwinst per aandeel na belastingen van f. 9,75 per aandeel van f. 25.

Nu veronderstellen wij, dat de aandeelhouders verwachten dat de netto winst per aandeel door deze emissie niet zal worden verwaterd. Dat houdt in, dat zij de claim-opbrengst gewoon als een extraatje beschouwen, dus niet als een soort afkoopsom tegen verwatering van hun winst-

verwachtingen ten gevolge van een emissie. Deze opvatting moge in strijd zijn met op zichzelf in allerlei gevallen juiste andersluidende meningen, maar ik meen dat aandeelhouders van een wereldonderneming zo redeneren. Hun redenering is m.i. namelijk: wij kunnen toch niet in de keuken van de maatschappij kijken en de toekomstverwachtingen van de directie beoordelen, dus moeten wij er maar op vertrouwen dat zij ernaar streven onze bestaande aandelen niet uit te hollen door verwaterende emissies.

Dit maakt onze verdere beschouwing eenvoudig. De emissiekoers voor de nieuwe aandelen bedraagt 475 pCt. Daarvan gaat af aan registratierecht en andere emissiekosten omstreeks 25 pCt.; de vennootschap ontvangt dus uit de emissie 450 pCt. of f. 112,50 per aandeel van f. 25 nominaal. Daartegenover moet zij dan voor die aandelen ook een winst na belasting van dooreengenomen f. 9,75 zien te verdienen. Dit nieuw aangetrokken eigen vermogen kost aan financieringslasten (dividend plus proportionele winsthouding) omstreeks 8½ pCt. na belastingen. Het feitelijke belastingpercentage bedraagt over de jaren gemiddeld 50 (dat valt ook uit het emissieprospectus af te leiden) en dus kost het nieuwe eigen vermogen aan financieringslasten ongeveer 17 pCt. vóór belastingen. Dat moet het bedrijf opbrengen bij investering van dit nieuwe vermogen.

Het totale vermogen, waar Philips mee werkt, bestaat dan ongeveer 50/50 uit eigen en vreemd vermogen. Rekenen wij met 8½ pCt. financieringslasten na belasting op eigen vermogen en 2 pCt. na belasting op vreemd vermogen, dan bedragen de financieringslasten over het totale gebruikte vermogen gemiddeld 5½ pCt. na belastingen of 10½ pCt. vóór belastingen. Dat laatste rendement moet dooréengenomen worden opgebracht door alle activa van Philips, inclusief, gebouwen, voorraden, debiteuren en kasmiddelen.

Die laatste berekening kunnen wij eveneens corrigeren. Van het vreemd vermogen van f. 3,5 mrd. bestaat ongeveer f. 1,5 mrd. uit crediteuren, te betalen kosten, belasting-

schulden e.d. renteloze schulden. Nemen wij nu de f. 2 mrd. rentedragende schulden in vergelijking met f. 3,5 mrd. eigen vermogen als financieringsmix met een veronderstelde rentelast van gemiddeld $2\frac{1}{2}$ pCt. na belastingen en een financieringslast voor eigen vermogen van $8\frac{1}{2}$ pCt. na belastingen, dan bedraagt de gemiddelde rentelast op die financieringsmix ongeveer 6,3 pCt. na belastingen. Dit wil zeggen dat het in het bedrijf daartegenover geïnvesteerde kapitaal vóór belastingen omstreeks $12\frac{1}{2}$ pCt. rendement zou moeten opbrengen.

Die percentages zijn beslist niet hoog, vergeleken met de financieringslasten van vele andere ondernemingen, die nieuw vermogen aantrekken. Daar komt men, zowel in Nederland als in andere landen, niet zelden percentages van 15 à 20 vóór belastingen tegen, welke zouden moeten worden opgebracht door het in de onderneming werkzame kapitaal.

De relatief gunstige verhouding bij Philips is te danken aan twee omstandigheden, nl. aan de betrekkelijk ruime mate waarin deze grote onderneming met haar gespreide belangen van vreemd vermogen gebruik maakt en aan haar uitmuntende internationale reputatie, waardoor haar aandelen hoog aangeschreven staan en een emissiekoers van 475 pCt. mogelijk is. Had Philips bij dezelfde emissiekoers bijv. een financiering welke slechts voor $\frac{1}{3}$ uit vreemd vermogen bestond, dan hadden de financieringslasten over het eigen vermogen en het rentedragende vreemde vermogen ongeveer 15 pCt. vóór belastingen bedragen.

Bovenstaande berekeningen blijven niet meer dan benaderingen. Maar zij maken toch wel duidelijk, dat een groot bedrijf bij zijn investeringsbeleid moet rekenen met financieringslasten in de orde van 10 à 15 pCt. vóór belastingen op het te investeren vermogen.

Hilversum.

Dr. F. W. C. BLOM.

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt.

Aanzienlijk veelvuldiger en heftiger dan bij haar zusterinstelling van de vermogensmarkt — de kapitaalmarkt — plegen zich op de geldmarkt wisselingen van ruimte naar krapte en omgekeerd voor te doen. Was de markt enige weken geleden nog zeer krap, thans is het tegendeel het geval. Dat de bankbiljettencirculatie na een maandwisseling een daling toont en daarmee tot ontspanning bijdraagt, is een gebruikelijk verschijnsel. Dat het saldo van de Staat bij De Nederlandsche Bank van 28 mei tot 12 juni met f. 293 mln. is toegenomen, terwijl dat van de banken tezelfdertijd met in totaal ruim f. 100 mln. terugliep en dat daarbij toch van een duidelijke ruimte kan worden gesproken, ligt wellicht minder voor de hand. Met het bedrag van f. 761 mln. per 12 juni bewogen zich de saldi der banken nog steeds boven het verplichte peil, dat wat de verplichte kasreserve en de „strafdeposito's" betreft op resp. f. 570 mln. en f. 150 mln., dus in totaal ca. f. 720 mln., kan worden geschat.

Een duidelijk beeld van de ruimte biedt het verloop van de callrente. In maart jl. was de minimum-notering door de bankencommissie vastgesteld op $1\frac{3}{4}$ pCt. Medio mei werd echter in de markt $3\frac{1}{2}$ pCt. betaald. Enkelé dagen

Beleg modern - beleg in

INTER
UNIE

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie", Postbus 617, Den Haag

(I. M.)

later werd gehandeld op het officiële minimum-peil. Op 6 juni werd de minimum-notering verlaagd tot $1\frac{1}{2}$ pCt. Ook op dit peil overheerst thans het aanbod.

Van de door de Agent geboden mogelijkheid tot het afnemen van viermaands schatkistpromessen — vervallend in oktober, de maand waarin de belastingbetalingen een piek tonen — werd flink gebruik gemaakt. Hoewel op 1 juni voor ca. f. 60 mln. aan schatkistpapier verviel, steeg in de tweeweekse verslagperiode het in omloop zijnde bedrag met ca. f. 140 mln., grotendeels viermaandspromessen en voor de rest waarschijnlijk vijfjaarsbiljetten. Op de discontomarkt gaat vrijwel niets om, zodat de gepubliceerde noteringen weinig betekenis hebben.

Kapitaalmarkt.

Sinds de Vereeniging voor den Effectenhandel met succes de publieke belangstelling voor de effectenbeurs is gaan stimuleren, hoopt iedere bezoeker van de beursgalerij enige deining mee te maken. De onrust die de laatste weken op dit zo belangrijke trefpunt van de kapitaalmarkt is blijven heersen, wordt uiteraard minder geapprecieerd. De ondernemingen die thans door middel van een aandelenemissie een beroep op de kapitaalmarkt moeten doen, ondervinden dat de „timing" van een emissie, evenzeer als de emissievoorwaarden, een factor van betekenis is. Het ongunstige verloop van de claimnoteringen van bijv. Philips en Simon de Wit is er een duidelijk voorbeeld van. Albert Heijn, enerzijds klagend over de temporisering van de bouwactiviteit die het concern in zijn expansie belemmert, constateert anderzijds toch ook dat daardoor de liquiditeit zo ruim is dat tenminste op dit moment een emissie nog niet nodig is. Schaars zijn die maatschappijen die zonder geldbehoefte reeds vorig jaar emitteerden en openlijk in het prospectus schreven dat zij alleen maar gebruik wilden maken van de gunstige marktconstellatie.

De Philips pensioenfondsen hebben blijkbaar in gunstiger omstandigheden geopereerd. Ongeveer op het dieptepunt van de beurs werd althans medegedeeld dat dank zij gunstige beleggingsresultaten de pensioenen zullen worden verhoogd.

Het gloeilampen-t.v.-concern kwam in de verslagperiode nog op een derde manier in het financiële nieuws. Aangekondigd werd dat op 2 juli zal worden overgegaan op notering in guldens. Wederom dus een afstappen van de traditionele en misschien wel gemakkelijke doch vaak ook misleidende notering in procenten. Stap voor stap wordt effectenbezittend Nederland opgevoed.

Dat niet alle verschijnselen op de kapitaalmarkt duidelijk zijn, bewijst de obligatiemarkt. Werd nog zeer onlangs een $4\frac{1}{2}$ pCt. lening Bank voor Nederlandse Gemeenten a pari door particulieren sterk overtekend — institutionele beleggers en „de beurs" hebben vrijwel niet gemajoreerd —, voor de $4\frac{1}{2}$ pCt. obligatielening Wereldbank 1962 à 99 $\frac{1}{2}$

CENTRAAL BEHEER

Instelling van onderlinge VERENIGINGEN voor VERZEKERING EN DIENSTVERLENING ten behoeve van het bedrijfsleven.

MOLEST-RISICO:

verzekering tegen oorlogsschade, stormschade en andere risico's.

BRAND-RISICO:

brand- en bedrijfsschadeverzekering van industriële en andere objecten.

VERVOER-RISICO:

transportverzekering van goederenzendingen in binnen- en buitenland.

WET-RISICO:

bedrijfs-w.a.-verzekering, motorrijtuigverzekering, ongevallenverzekering voor inzittenden van automobielen.

PENSIOEN-RISICO:

collectieve ouderdoms-, weduwen-, wezen- en invaliditeitsverzekering.

**VERENIGING
VOOR CENTRALE
ELEKTRONISCHE
ADMINISTRATIE
(C.E.A.):**

loon-, voorraad-, debiteurenadministratie, facturering enz. met behulp van elektronische apparatuur.

Geniet de voordelen van aansluiting bij deze verenigingen.

Onderling
kosten
dragen
betekent
kosten
besparen

CENTRAAL
C.B.
BEHEER

BOS EN LOMMERPLANTSOEN 1 AMSTERDAM-W. TEL. 134971-POSTBUS 8400

pCt. bestond onvoldoende belangstelling. Gezien het succes van haar 4½ pCt. voorgangster in 1961 valt niet aan te nemen dat het falen aan de aard van de debitrice lag. Gelijk bekend geldt Bredero's lijfspreuk ook voor de beurs.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	27 dec. 1961	H. & L. 1962	8 juni 1962	15 juni 1962
Algemeen	410	431 — 319	337	319
Intern. concerns	566	594 — 422	450	422
Industrie	366	396 — 307	320	307
Scheepvaart	184	186 — 140	147	142
Banken	253	270 — 221	229	223
Handel enz.	160	171 — 135	142	135

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen.

Kon. Petroleum	f. 126,70		f. 128,50	f. 123,80
Philips G.B.	984½		620	580
Unilever	f. 189,70		f. 138,30	f. 129
Robeco	f. 252,50		f. 205,50	f. 194
Hoogovens, n.r.c.	776		609	549
A.K.U.	404¼		341	329
Kon. Zout-Ketjen, n.r.c.	1.070		751	722
Zwanenberg-Organon	1.024		800	767
Interunie	f. 228		f. 178,50	f. 172
Amsterd. Bank	396		375	357

New York.

Dow Jones Industrials	731	726 — 563	602	578
-----------------------------	-----	-----------	-----	-----

Rentestand.

Langl. staatsobl. a)	4,12		4,33	4,39
Aand. internationaal a)	2,83 b)		3,44	
lokale a)	3,55 b)		3,91	
Disconto driemaands schatkist- papier	1¼		2¼	2¼

a) Bron: Veertiendaags beursoverzicht Amsterdamsche Bank.

b) 19 december.

R. L. BOISSEVAIN.

Het Hoofdbestuur van de Geldersche Maatschappij van Landbouw roept sollicitanten op voor de functie van

agrarisch sociaal voorlichter

Vereisten: Academische vorming (landbouwkundig ingenieur, sociologisch of economisch doctorandus).

Sollicitaties met uitvoerige inlichtingen en referentie-adressen binnen 14 dagen na het verschijnen van dit nummer te zenden aan het Secretariaat van de Geldersche Maatschappij van Landbouw, Crónjéstraat 11 te Arnhem.

Maak gebruik van de rubriek

„VACATURES”

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend, begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!

VERENIGDE MACHINEFABRIEKEN N.V.

gevestigd te 's-Gravenhage

UITGIFTE van

f 25.000.000,- 5 pCt. obligaties 1962

waarvan f.5.000.000,- obligaties reeds op inschrijvingsvoorwaarden zijn geplaatst

in stukken van nominaal f 1.000,- aan toonder

TOT DE KOERS VAN 100 pCt.

De ondergetekenden berichten, dat zij de inschrijving op f 20.000.000,- obligaties, op de voorwaarden van het heden verschenen prospectus, openstellen op

VRIJDAG 22 JUNI 1962

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 4 uur

bij hun kantoren te **Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage en Hengelo (O)**, voor zover aldaar gevestigd.

Prospectussen en inschrijvingsformulieren zijn bij de kantoren van inschrijving verkrijgbaar.

Amsterdam, 14 juni 1962.

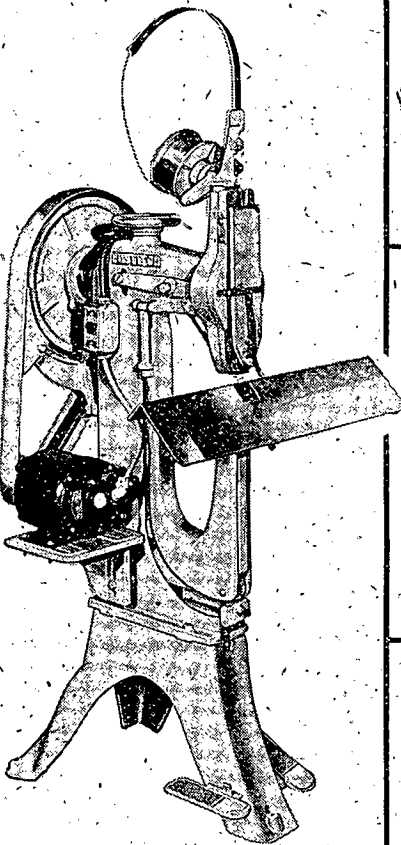

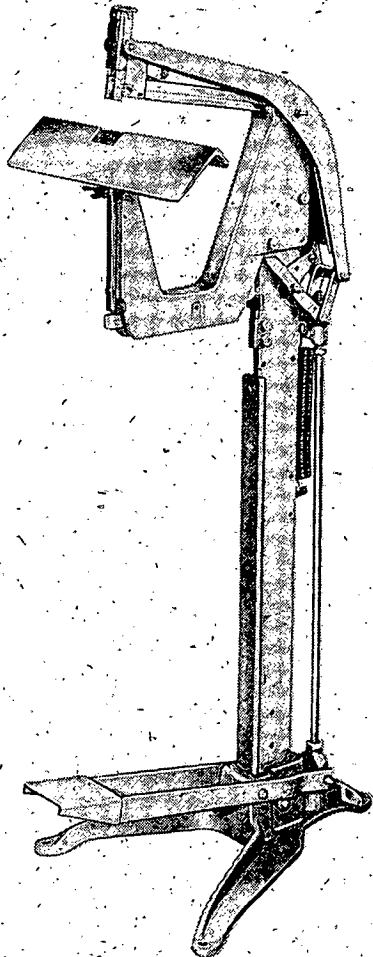
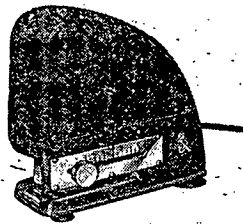
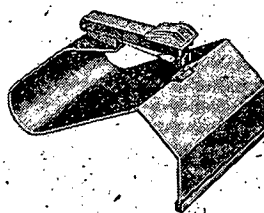
DE TWENTSCHE BANK N.V. NEDERLANDSCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ, N.V.

PIERSON, HELDRING & PIERSON

Voor het hechten van blocs, brochures en tijdschriften
voor kleine of voor grote oplagen

heeft **BOSTITCH** de meest geschikte hechtmachine

 <p>BOSTITCH No. 7 de bedrijfszekere elektrische draadhechtmachine voor grote hoeveelheden hechtwerk tot 22 mm dikte. In een oogwenk om te zetten van vlak- tot zadelhechting.</p>	 <p>BOSTITCH 1/2CRL is een hand-hechtapparaat met een groot doordringingsvermogen voor bloc-hechting tot 12 mm.</p>	 <p>BOSTITCH EHFS is een uitermate praktische machine voor vlak- en zadelhechting. Ideale machine voor b.v. huisdrukkerijen. Werkt met voorgevormde hechtningen, maximale hecht-dikte ca. 10 mm.</p>
 <p>BOSTITCH Bostomatic, het elektrische hechtapparaat met micro-switch. Speciaal geschikt voor kantoren, waar grote hoeveelheden circulaire, folders enz. voor b.v. direct mail campagnes gehecht moeten worden.</p>	 <p>BOSTITCH B-8 Zadelhechtmachine voor kantoorgebruik, waarmee met gemak brochures van ruim 100 pagina's nauwkeurig in de rug gehecht kunnen worden.</p>	

BOSTITCH, INC., U.S.A.

Geautoriseerd Vertegenwoordiger

DEKKER-VERPAKKING N.V.

W. Fenengastraat 21, Amsterdam

Tel. 59765 (4 lijnen)

hechten beter—hechten sneller

*wettig gedeponeerd

HOLLANDSCHE SOCIETEIT VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.

Hoofdkantoor Nederland:
Herengracht 475, Amsterdam-C. tel. 221322
Head Office Canada:
1130 Bay Street, Toronto 5

...meer dan anderhalve
eeuw levensverzekering

U reageert op
annonces in „E.-S.B.”

Wilt U dit dan steeds duidelijk
tot uitdrukking brengen?

THOMASSEN & DRIJVER
BLIKEMBALLAGEFABRIEKEN N.V.

DEVENTER - OSS - HOOGVEEN

vraagt voor haar Hoofdkantoor te Deventer een

medewerker

ter uitbreiding van de afdeling administratieve organisatie

Deze afdeling is belast met het analyseren en verbeteren van de bestaande en het ontwerpen van nieuwe administratieve procedures voor hoofdkantoor en bedrijven in samenwerking met de betrokken lijn- en staffunctionarissen. De taak van de aan te trekken medewerker zal bestaan uit het zelfstandig behandelen van bepaalde projecten.

Verlangd wordt:

- theoretische opleiding op S.P.D.-niveau
- administratief-organisatorische ervaring
- leeftijd tot 35 jaar.

Kandidaten wordt verzocht hun sollicitaties te richten aan de afdeling algemeen personeelsbeleid, postbus 103 te Deventer.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Maandblad onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. G. M. Verrijn Stuart
Prof. J. Zijlstra.

Abonnementsprijs f 22,50;
fr. p. post f 23,60; voor studenten f 19,—; fr. per post f 20,10.

Abonnementen worden aangenomen door de boekhandel en door uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

Voor een te vormen juridische afdeling van een snel groeiende maatschappij in het westen van het land zoeken wij contact met een ervaren

jurist

Als een van de staffunctionarissen zal hij de directie in Juridische aangelegenheden adviseren en contacten onderhouden met externe juridische adviseurs.

Voorts zal hij aan onderhandelingen, ook met overheidsinstanties, deelnemen.

Aanvangssalaris in de orde van grootte van f 25.000,-.

Onderstaand bureau is gemachtigd aan belangstellenden telefonisch verdere inlichtingen te geven (tel. 51006 - toestel 1).

Eigenhandig geschreven brieven met uitvoerige gegevens worden onder nummer 122 ingewacht bij

Psychologisch Adviesbureau
L. Deen en Dr. J. G. H. Bokslag
Nwe Binnenweg 474, R'dam.

Efficiency

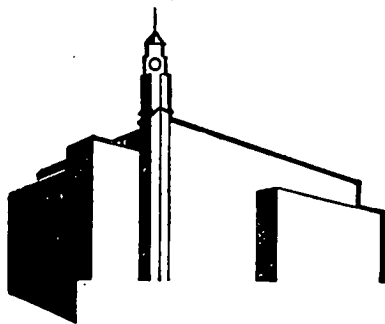
bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

Blijf bij — Lees „E.-S.B.”!

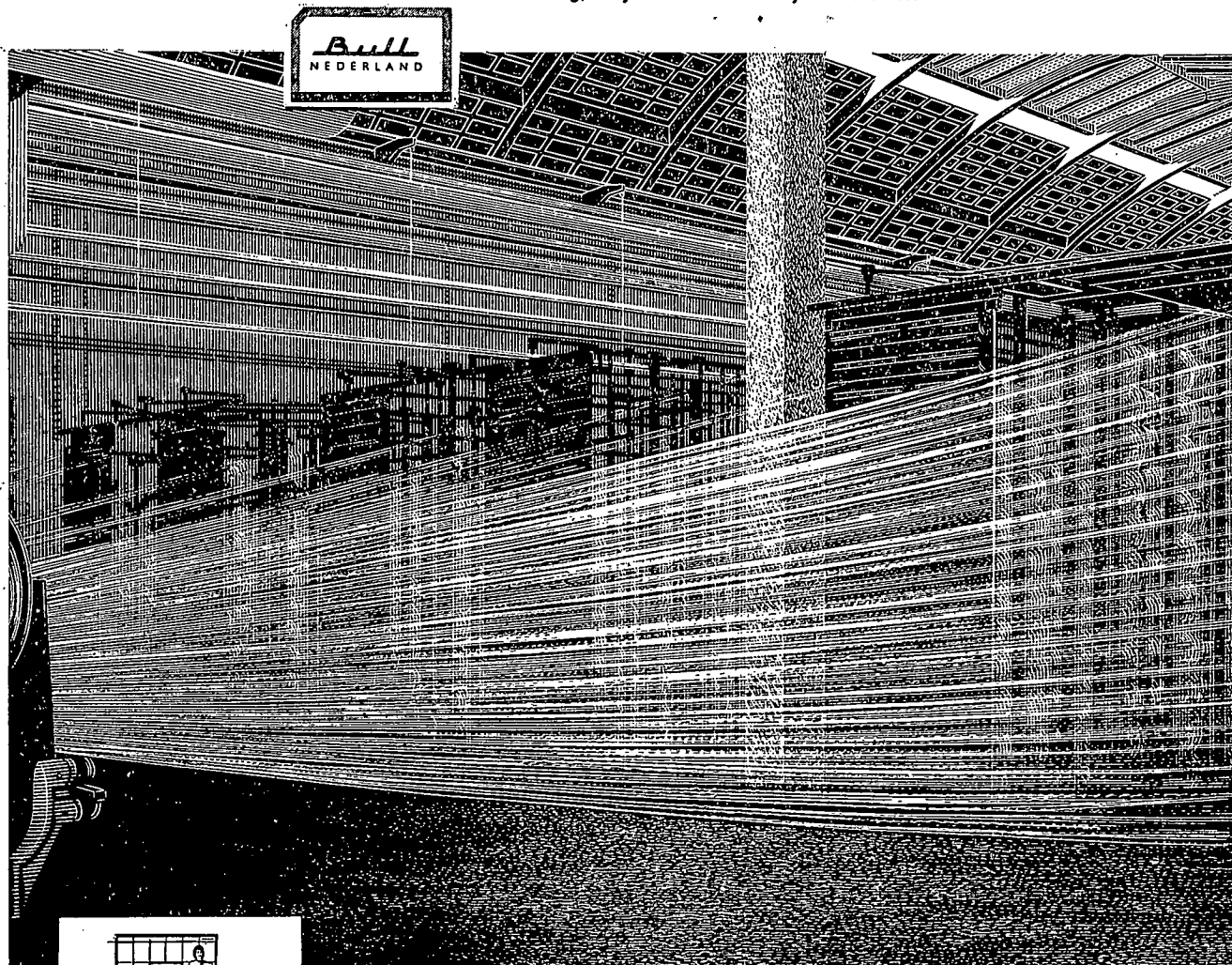
MAANDSTAAT (IN GULDENS) PER 31 MEI 1962

	<i>vorlg jaar</i>	<i>31 mei 1962</i>		<i>vorlg jaar</i>	<i>31 mei 1962</i>
DEBET			CREDIT		
Kas, kassiers en daggeldleningen	f 248.088.620	f 192.853.654	Kapitaal	f 90.010.000	f 90.010.000
Nederlands schatkistpapier	f 561.670.247	f 505.768.626	Reservefonds	f 59.000.000	f 75.000.000
Ander overheidspapier	f 47.073.147	f 41.768.812	3% Deposito-obligatiën per 1962 en leningen Maatschappij voor Middellang Crediet	f 110.266.000	f 131.735.000
Wissels	f 46.131.048	f 48.795.618	Deposito's op termijn	f 593.304.813	f 550.563.226
Bankiers in binnen- en buitenland	f 302.775.890	f 348.958.518	Crediteuren	f 1.620.050.348	f 1.802.585.888
Effecten en syndicaten	f 86.627.035	f 121.275.076	Geaccepteerde wissels	f 36.390.024	f 31.397.183
Prolongatiën en voorschotten tegen effecten	f 115.232.565	f 126.736.293	Door derden geaccepteerd	f 232.190	f 241.741
Debiteuren	f 1.147.917.054	f 1.342.719.912	Overlopende sald en andere rekeningen	f 83.294.480	f 94.387.979
Deelnemingen (incl. voorschotten)	f 37.032.249	f 47.045.508			
Gebouwen	f P.M.	f P.M.			
	f 2.592.547.855	f 2.775.922.017		f 2.592.547.855	f 2.775.922.017

AMSTERDAMSCH E BANK

DE DRAAD NIET KWIJT RAKEN!

Een vertrouwd beeld in een moderne rayonfabriek. Een uiterst ingewikkelde combinatie van vloeistoffen, vaste stoffen en machines doet hier de vooraf bepaalde draden ontstaan, elke draad van de juiste samenstelling, de juiste dikte en de juiste sterkte.

Gamma 30

De economische expansie stelt aan het bedrijf dat hiermee gelijke tred wil houden steeds verdergaande eisen. Een van deze eisen is: een snelle informatieverwerking. Deze moet de directie op elk tijdstip van alle feiten en gegevens de juiste draad in handen geven voor het nemen van beslissingen. Wisselvalligheden „uit de praktijk” worden uitgeschakeld door simulering van overeenkomstige processen. Bestaande administratieve werkzaamheden kunnen sneller en accurater worden verricht. Bull vervult hierbij een onmisbare taak.

Bull dient het bedrijfsleven met informatieverwerkende apparatuur. Dank zij de betrouwbaarheid van de Bull machines kunnen de mogelijkheden die automatisering biedt, met een „alledaagse” vanzelfsprekendheid benut worden - zowel door het middelgrote en kleine bedrijf als door wereldconcerns. Een Bull basiseenheid, die ongelimiteerd kan worden uitgebreid, groeit mee met de ontwikkeling van het bedrijf. Door geleidelijke aanpassing komt men tot een integraal informatieverwerkend systeem.

Bull

B A S I S V A N V O O R U I T G A N G

Bull Nederland Administratie- en Statistiekmachine Mij., N.V. -
Vliegtuigstraat 26 - Amsterdam-W. - Telefoon (020) 186555